

Mälardalens Högskola, HST
Historia C
Handledare: Irene Artaeus, Malin Junestav
Examinator: Staffan Stranne

Kvinnlig näringsverksamhet i Strängnäs Stad 1870-1919

Författare:
Ann-Mari Wadman
Strängnäs, april, 2012

INNEHÅLL

1. Inledning	3
1.1 Syfte och frågeställningar	3
1.2 Metod	3
1.3 Material	4
1.4 Disposition	4
1.5 Källkritik	5
1.6 Litteratur och forskningsläge, kvinnligt företagande	5
2. Bakgrund	9
2.1 Kvinnliga näringsidkare - förutsättningar och förhållanden	9
2.2 Strängnäs som handels-, hantverks- och industristad	11
2.3 Befolkningsstruktur i Strängnäs stad	13
3. Undersökning	14
3.1 Kvinnliga näringsgrenar	14
3.2 Kvinnliga och manliga näringsidkare	17
3.3 Den näringsidkande delen av stadsbefolkningen	18
3.4 Civilståndets inverkan på kvinnligt företagande	21
3.5 Några porträtt	22
4. Avslutning	27
4.1 Sammanfattning av resultaten	27
4.2 Avslutande diskussion	30
Käll- och litteraturförteckning	31

1. Inledning

Den här uppsatsen handlar om hur kvinnor, trots ganska begränsade förutsättningar, hanterat sin försörjningsfråga genom att driva egen näringsverksamhet. Under delar av den period jag undersökt var nästan lika många kvinnor som män aktiva näringsidkare i Strängnäs stadsförsamling, dock inte riktigt inom samma sektorer. Detta visar på en vilja och tro på att kunna ta sin försörjningssituation i egna händer. Det sena 1800-talet var något av en pionjärperiod för den fria företagsamheten i Sverige då nya näringsfrihetsförordningar vid seklets mitt möjliggjorde vad som kom att bli en explosion av mindre handels-, hantverks- och serviceföretag. Det var främst inom bageri- och textilnäringarna som kvinnor bedrev sina företag. Finbagerier, brödbutiker, konditorier och kaffeserveringar dominerades av kvinnliga företagare liksom mode- och hattbutiker samt sybehörsaffärer.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med min uppsats är att undersöka hur de nya näringslagstiftningarna vid 1800-talets mitt möjliggjorde för kvinnor att driva egna företag i Strängnäs Stadsförsamling. Jag undersöker när kvinnor lagligen fick möjlighet att driva egen affärsrörelse, inom vilka näringsgrenar de var verksamma, hur många de var i förhållande till de manliga företagen och vilka yrken som dominerade hos kvinnor respektive män. Vidare tittar jag på hur många kvinnor respektive män i Strängnäs stadsförsamling som drev egna rörelser i förhållande till hela befolkningen i staden. Jag försöker utröna om det kvinnliga företagandet i Strängnäs följer samma trender som riket i övrigt samt om kvinnornas civilstånd hade betydelse om man drev en egen rörelse.

De konkreta forskningsfrågorna är:

1. När blev det möjligt för kvinnor att driva eget företag?
2. Inom vilka näringsgrenar var kvinnor respektive män verksamma?
3. Hur stor andel utgjorde de kvinnliga och manliga företagen i förhållande till hela befolkningen?
4. Hur såg det kvinnliga företagandet ut i Strängnäs i förhållandet till hela riket?
5. Påverkade kvinnornas civilstånd benägenhet att starta egen rörelse?

1.2 Metod

I min undersökning kartlägger jag det kvinnliga företagandet i en svensk småstad under senare delen av 1800-talet och tidigt 1900-tal. Tidsmässigt har jag valt en 50-årsperiod som

jag anser ger en ganska bra bild av hur företagandet utvecklades några få år efter näringslagarnas genomförande, fram till en bit in på 1900-talet då man borde kunna peka på trender åt det ena eller andra hållet. Jag har undersökt alla åren 1870-1919 eftersom Strängnäs är en småstad och ett fåtal nedstick i materialet hade gett alldeles för lite information för att kunna sammanfattas till en helhet.

Som undersökningsobjekt har jag valt Strängnäs stadsförsamling. Anledningen är att jag inte funnit någon tidigare undersökning om förhållanden i småstäder samt att Strängnäs ligger nära till hands eftersom jag bor i staden.

Mitt arbete har resulterat både i en kvantitativ analys med tabeller som jag kommenterar i undersökningen samt en kvalitativ analys av texter i hembygdsskrifter och liknande som jag framförallt återger genom personporträtt av några utvalda kvinnor.

Jag tror att jag skulle kunna utvidga min undersökning genom att titta på folkbokföringsstatistik, bouppteckningar och mantalslängder men tyvärr så har tidsramarna för denna undersökning förhindrat detta. Jag misstänker framförallt att det fanns många kvinnor som levde på att hyra ut rum till läroverkspojkar i staden.

1.3 Material

De flesta kvinnorna i mitt källmaterial återfinns i Stadsmagistraten och Rådhusrättens arkiv (ULA) men i övrigt så finns de i minnesanteckningar, hembygdsskrifter, Sveriges Befolkning 1890, i kommerskollegiums material för näringsstatistik (RA), stadsfullmäktiges protokoll (Strängnäs stadsarkiv), adresskalendrar samt i Strängnäskrönikan I. Den sistnämnda är ett källmaterial som jag vill rikta särskild ”tacksamhet” emot. Boken utgör ett urval av artiklar, annonser och notiser från Strängnäs Tidning mellan åren 1870-1920 sammanställda av Strängnäskännaren Runar Elgfelt. Längst bak i boken kan man i index söka på namn och annat, vilket varit väldigt tidsbesparande.

1.4 Disposition

Del 1 innehåller allmän information om syfte och frågeställningar samt forskningsläget inom området. I bakgrundsdelen i del 2 redogör jag för näringslagstiftningar, statistik för kvinnlig näringsverksamhet på riks nivå samt lokala förhållanden beträffande näringarna och befolkningsutvecklingen i Strängnäs stadsförsamling. I del 3 presenterar jag undersökningen som även innehåller jämförande analyser med tidigare forskning samt analys av resultaten i tabellerna och personporträtten. I den avslutande delen gör jag en sammanfattning av uppsatsen samt en avslutande diskussion.

1.5 Källkritik

Jag är medveten om att alla kvinnor som bedrev egen verksamhet i Strängnäs inte finns med i undersökningen. Av olika anledningar har myndighetsutövare inte ansett att det varit nödvändigt eller av värde att notera alla kvinnor som försörjde sig genom egen verksamhet, vilket naturligtvis försvårar ett arbete att kartlägga vilka kvinnor som i en stad var företagare. Närmare källkritisk granskning återges i undersökningsdelen.

1.6 Litteratur och forskningsläge, kvinnligt företagande

Det finns ett antal småskrifter producerade av hembygdsföreningar och etnologer som främst innehåller porträtt av företagande kvinnor. Detta har varit en värdefull läsning som ett komplement till siffror och statistik i de mer vetenskapliga texter som jag studerat. Dessvärre är det ganska snålt med historisk forskning kring kvinnliga företagare och när man riktar in sig på min tidsperiod 1870-1919 ser situationen ännu sämre ut. Här har jag egentligen bara haft nytta av Birgit Malmström och Sten Carlsson.

En auktoritet inom området är Gunnar Qvist som 1960 skrev sin avhandling om kvinnans ”näringsfrihet” under förra delen av 1800-talet. Han tar upp de lagstiftningar som reglerade näringsverksamheten samt kvinnors möjlighet (eller snarare omöjlighet) att bedriva näring. Som studieobjekt har han valt månglerskorna i Stockholm vars strikt reglerade handelsverksamhet var en slags åtgärd för att slippa belasta fattigvården. Alla kvinnor i det svenska samhället, med undantag av änkorna, var omyndiga och hade inte rätt att försörja sig själva. Det fanns ett fåtal undantag för detta, men i takt med att de ogifta kvinnorna blev fler och den sociala situationen blev sämre för dessa grupper, ansåg myndigheterna att man måste hitta nya vägar för att komma till rätta med problemen.¹ Jag återkommer till detta under Bakgrund.

Christine Bladh har också forskat månglerskor i Stockholm. Mångleri innebär handel med livsmedel. Hennes doktorsavhandling från 1992 är delvis inspirerad av Gunnar Qvists arbete. Hon inriktar sig på perioden 1819-1846. Kvinnoöverskottet var stort i Stockholm och det var framförallt gifta kvinnor som av myndigheterna gavs tillstånd att bedriva denna typ av näring eftersom de ansåg att det var mycket svårt för just dem att ha en egen försörjning. För att få tillstånd att bedriva mångleri var kvinnan tvungen att uppvisa ett behov av en inkomst. Till exempel att mannen var sjuklig eller att hon var ensamstående med barn. Man var rädd för att

---

¹ Qvist (1960).

kvinnorna skulle belasta fattigvården. Trots detta var det ändå som helhet mycket få som fick tillstånd att bedriva mångleri.

Bladh finner att månglerskorna hade varierande bakgrund och att rörelsernas lönsamhet och omfattning skiftade. Det fanns kvinnor som bedrev sin verksamhet under många år och byggde upp en rörelse med flera anställda, dessa sålde främst i bodar. Det fanns även de som hade en kort karriär och då kunde det till exempel röra sig om kringvandrande mångleri av färdigkockt kaffe. Handelskollegiet, det vill säga den myndighet som reglerade mångleriverksamheten i Stockholm, var mycket restriktivt i att dela ut rättigheter att bedriva verksamhet. Det var i detalj reglerat vilka varor som fick föras. Viktigt var att de inte konkurrerade med den manliga handelsnäringen. Trots detta var månglerskornas utbud mer differentierat än männens och utbudet ökade över tid.

I och med ny lagstiftning år 1846 som avsåg att ge fler kvinnor möjlighet att försörja sig behövde de inte längre ansöka om tillstånd att bedriva mångleri, men de var fortfarande omyndiga och tvungna att få makars och förmyndares godkännande. Den nya lagen var delvis ett resultat av tidens liberala strömningar vars ideal var ökat inflytande och större frihet för individen. Det vill säga större frihet och självständighet för mannen som sågs som en familjeförsörjare som skulle ha ökade möjligheter och rättigheter att måna och värna om sin familj. Tidigare kunde kvinnor vända sig till myndigheter i olika ärenden men nu var det alltså mannen hon förväntade vända sig till. Han var kvinnans nya ”myndighet”. Trots detta ökade mångleriverksamheten bland kvinnorna avsevärt. Tidens ideal och lagstiftning visar det motsägelsefulla i att man enligt liberala tongångar ville ge fler kvinnor frihet och rättighet att försörja sig själva men att de ändå kom i större beroendeställning till mannen.

Samtidens beskrivning av månglerskan förändras över tiden. Under första delen av 1800-talet beskrivs hon ofta som hårt arbetande, något sträv men ändå godhjärtad medan man mot senare delen ofta beskriver henne som oärlig och trätgirig. Kanske var det en rädsla för den självständighet som dessa kvinnor uppvisar som stod i kontrast mot tidens ideal av den mer mjuka och sköra kvinnovarelsen.²

Svenska arbetsgivareföreningen har givit ut en skrift om kvinnliga företagare förr och nu. Det är ett mycket sparsamt ”hopplock” av porträtt av kvinnor som skilde sig påtagligt från mängden. Enmansföretagarna, som enligt min uppfattning var i majoritet, har fått ett mycket ringa utrymme. Författarna uppvisar om att det inte är lätt att hitta uppgifter om företagande kvinnor, till exempel är den statistik som finns inkonsekvent och man vill genom skriften

---

² Bladh (1992).

inspirera till mer forskning på området.³ Jag kan inte annat än hålla med. Det jag har funnit användbart i häftet är en sammanställning av Sten Carlssons forskningsstatistik som jag redogör för vidare nedan.

Birgit Malmström är historiker och har gjort en undersökning om kvinnliga företagare i Eskilstuna mellan 1870-1930. För att få en bild av vilka kvinnor som bedrev näringsverksamhet har hon tittat på familjesituationen och gjort en undersökning utifrån civilstånd, om mannen avlidit, ålder samt makens yrke. Hon har kommit fram till att de flesta som startade eget gjorde detta av försörjningsskäl, antingen de var gifta, änkor eller ogifta. Den slutsatsen drar hon genom att vartefter levnadsstandarden höjs så startar färre änkor och gifta kvinnor eget medan de ogifta kvinnorna i högre grad driver ett litet företag som ett alternativ till äktenskapet. Den klart dominerande branschen för kvinnor var arbeten med anknytning till livsmedel. Malmström har dock funnit att för de ogiftas del så var det vanligare att man kunde driva någon annan typ av verksamhet vilket hon tror beror på att de ogifta både hade mer tid och pengar att lägga ner på sitt företag.⁴

Beträffande vilken typ av näring som kvinnor bedrev gör hon också jämförelser med manliga företagare. Hon utgår ifrån tre kategorier, nämligen; tillverkning, försäljning, tillverkning och försäljning. Få kvinnor ägnade sig åt enbart tillverkning, åtminstone officiellt. Det rörde sig då främst om bageriverksamhet i mindre skala. När Malmström talar om hantverk som ej var officiella så menar hon i första hand de textila hantverk som kvinnor ägnade sig åt i egna eller andras hem; en verksamhet som inte alltid registrerades hos myndigheterna. Män var hantverkare främst i metall-, bygg- och beklädnadsbranschen.

Under den tidigare delen av undersökningsperioden startade många både män och kvinnor rörelser inom livsmedels- och njutningssektorn. Man sökte tillstånd främst för speceri- och diversehandel eller matvaruhandel och en kvinnlig specialitet var mjölkhandel samt i periodens början även försäljning av öl. Inom textil- och beklädnadsbranschen var det cirka 30 procent fler kvinnor som sökte handelsrättigheter. Kvinnorna sålde i första hand kläder, tyger och sybehör medan männen sålde lädervaror och skor.

Inom sektorn tillverkning och försäljning dominerade för kvinnornas del olika former av utskänkningsverksamhet såsom krogar, matserveringar och caféer/konditorier. Faktiskt var det lika många kvinnor som män som drev sådan typ av verksamhet. Det var också ganska

---

³ Trogen (red), (1993), s 8.

⁴ Malmström (1985), s 64-66.

vanligt att kvinnor som hade kläd- och sybehörsaffärer sålde egna stickade, broderade och sydda produkter.⁵

Jag återkommer till Malmsten i undersökningsdelen där jag jämför med förhållandena i Strängnäs.

Kerstin Westerlund, som är verksam vid Tekniska museet i Stockholm, har tittat närmare på den svenska bruksnäringen och undersökt huruvida kvinnor var verksamma som företagare i dessa. Utifrån sitt studiematerial har hon hittat så många som 292 kvinnor som var mer eller mindre aktiva som delägare och vid driftarbetet inom bruken. Undersökningsmaterialet omfattar cirka 400 år, från 1500-talet fram till 1900-talet.⁶ De flesta var änkor efter avlidna brukspatroner och fortsatte, som det förmodligen uppfattades av omgivningen, helt naturligt att driva verksamheten efter maken. Det tycks ha varit vanligt att flickor fick ärva bruk som de disponerade över, antingen som ogifta eller gifta. Att den ogifta kvinnan var omyndig tycks inte ha varit ett hinder, hon blev stöttad av dem som hade intresse av att verksamheten gick bra.⁷ Detta ger en fingervisning om att det inte i första hand var könet man tog hänsyn till vid arvskiften. Man var främst mån om att bruket skulle gå vidare i familjen. När en familjemedlem skulle ta över rörelsen var könet av underordnad betydelse.

Kerstin Westerlund ger en intressant redogörelse för det källmaterial hon granskat som till största delen består av litteratur om olika bruk skrivna under senare delen av 1900-talet. För att bli omskriven i sådan litteratur tycks könet vara av stor betydelse. Om det finns ägarlängder så är kvinnorna i allmänhet omnämnda. Vid porträtteringar är männens mestadels mer omfattande än kvinnornas. Då man porträtterar en kvinna är det sällan man tydliggör själva verksamheten utan snarare deras släkt och egenskaper som godhet, skönhet eller stränghet. Westerlund är på det hela mycket kritisk till hur denna litteratur är utformad. Visserligen har författarna gjort ett gediget och omfattande forskningsarbete men mer eller mindre omedvetet valt att utesluta kvinnornas insatser.

Westerlund har också tittat i uppslagsverk där kvinnliga brukspatroner lyser med sin frånvaro medan manliga, som gjort likvärdiga insatser för bruken, förekommer i till exempel Svenskt biografiskt lexikon. Företagande kvinnor utesluts nästan helt medan däremot kvinnliga författare, skådespelare och kompositörer ges utrymme. Dessutom omskrivs flitigt

---

⁵ Malmström (1985), s 43-51, 65.

⁶ Westerlund (2004), s 188.

⁷ Westerlund (2004).

damer som varit älskarinnor till framstående män, till exempel Aurora von Königsmarck. Hennes släkting Beata, som var en framgångsrik brukspatron, benämns däremot inte.⁸

Karin Westerlunds bok har varit väldigt upplysande både genom att hon synliggör att dessa kvinnor har ”funnits och verkat” men också hur man i historieskrivningen mer eller mindre valt att bortse från deras insatser.

2. Bakgrund

2.1 Kvinnliga näringsidkare - förutsättningar och förhållanden

Kvinnor har i alla tider bedrivit egen verksamhet antingen inom familjen eller på egen hand som gifta, änkor eller ogifta.

Under förra delen av 1800-talet var näringsverksamheten strikt reglerad genom lagar och förordningar beträffande hantverk och handel, både på riksnivå och lokalt inom olika orter. De få områden där kvinnor hade möjlighet att självständigt bedriva näring var dels inom hantverksområden som betraktades som enklare såsom slakt, brygd och bakning. Även krögeriverksamhet var enligt gammal sed ett kvinnligt område. Inom handeln kunde änkor driva vidare mannens rörelse men i övrigt styrde myndigheterna så att endast fattiga kvinnor fick tillstånd att bedriva enklare handel, så kallat mångleri i bod, på bord eller genom kringvandring. Vad man fick saluföra var noggrant reglerat. Mångleriet fick inte konkurrera med de manliga handlarna och det var i första hand en ”åtgärd” som syftade till att kvinnor inte skulle belasta fattigvården. Kännetecknande för den kvinnliga företagaremarknaden var att yrkena inte krävde utbildning eller lärotid samt att den var behovsprövad. Att medge åt kvinnor att bedriva näringsverksamhet var ingenting annat än undantagsföreteelser.⁹

Från år 1846 fram till 1921, då kvinnor fick rösträtt och gifta kvinnor blev myndiga, skedde successivt förändringar inom lagstiftningsområdet som vart efter underlättade för kvinnor att bedriva egen verksamhet. År 1846 kom fabriks- och hantverksordningen som bland annat upphävde skrå- och hallsystemet samt gav alla kvinnor som var myndiga, rätt att driva hantverksrörelse på samma villkor som män. Samma år kom den så kallade handelsordningen som också slopade den reglerade lärogången. Ogift myndighetsförklarad kvinna fick rätt att driva handel inom vissa områden. Detta gällde även gift kvinna efter mannens samtycke. Änka fick, som tidigare, ärva och driva vidare mannens rörelse. År 1857 fick ogift kvinna som fyllt 25 år frihet att råda över sin egendom, efter att ha ansökt om

---

⁸ Westerlund (2004), s 207-214.

⁹ Qvist (1960), s 44-47.

tillstånd hos myndigheterna.¹⁰ År 1863 blev kvinnor automatiskt myndiga vid 25 års ålder och år 1884 blev de myndiga vid 21 år. De gifta kvinnorna blev inte myndiga förrän år 1921 och för att starta eget företag krävdes ett skriftligt samtycke från mannen. År 1864 blev det fullständig näringsfrihet i Sverige. Nu fick vem som helst, både man och kvinna, i stad och på landsbygd, idka handel eller annan näring för sin försörjning. Näringsfrihetsförordningen angav att den som ämnade utöva handel eller hantverk i en stad skriftligen måste anmäla sig hos magistraten med frejd- eller åldersintyg samt intyg på att den sökanden inte blivit omyndighetsförklarad eller försatt i konkurs. Därtill skulle man betala en avgift om fyra kronor.¹¹ Att detta i stort sett var allmän praxis har jag noterat då jag undersökt ansökningar som lämnats till staden.

På 1870-talet fanns i Sverige inom detaljhandeln 1 500 kvinnliga företagare, 500 värdshusidkare och cirka 1 000 kvinnor inom industri- och hantverksrörelser och då rör det sig i första hand om bageriverksamhet. Omkring 2 000 kvinnor, troligen mest änkor, ägde fastigheter. Under perioden 1880-1940 15-dubblades antalet kvinnliga företagare som var icke-jordbrukare. På 1880-talet var de kvinnliga företagarna inom café- och restaurangbranschen i majoritet. Över 30 procent av företagarna i detaljhandeln var år 1930 kvinnor. Inom textila företag (ej skrädleri och sömnad) var kvinnor i majoritet kring 1910. Från och med 1930 blir kvinnliga företagare i majoritet inom skrädleri och sömnadsyrken och beträffande frisöryrket från och med 1940. Tvätt- och strykningsverksamhet har alltid dominerats av kvinnor och kvinnlig dominans har också förekommit inom bageri- och fotografyrkena. Sten Carlsson skriver att av ”fysiska eller psykologiska skäl”¹² kvinnor nästan helt varit uteslutna inom metall-, trä- och pappersindustri samt transport-, bygg- och anläggningssektorn. Han skriver att företagande inom restaurang och handel har en historisk förankring bland kvinnor. Kvinnor har mer än män varit småföretagare och fram till mitten av 1960-talet också varit mer utsatta då till exempel textilbranschen och livsmedelshandeln övergått i storskalig industri och livsmedelskedjor.¹³

Nedan ser vi en tabell som bygger på Sten Carlssons forskning om kvinnliga företagare där det framgår att antalet ökar successivt och stadigt under perioden med en särdeles snabb uppgång mellan 1900-1910.

---

¹⁰ Lunander (1988), s 192-193.

¹¹ Malmström (1985), s 40, 42.

¹² Carlsson (1966) i Trogen (red), (1993), s 19.

¹³ Carlsson (1966) i Trogen (red), (1993), s 19.

Tabell 1: Kvinnor och företagande i Sverige mellan 1870-1920

	1870	1880	1890	1900	1910	1920
Antal kvinnliga företagare (ej jordbr)	4 700	6 500	9 900	15 300	28 500	31 400
Kvinnliga företagare i % av alla företagare (ej jordbr)	8,3	9,1	11,2	13,9	21,2	22,3

Källa: Svenska arbetsgivareföreningen, red. Margit Wallsten & Ingrid Wibell, 1986, *Kvinnliga företagare förr och nu*, s 32, uppgifterna hämtade ur Sten Carlssons Samhälle och Riksdag 1 (1966) och bygger på FoB för dessa år.

2.2 Strängnäs som handels-, hantverks- och industristad

Under 1800-talet förde Strängnäs en relativt undanskymd tillvaro. Som huvudorsak till denna ”efterblivenhet” anger historikern Börje Hanssen 1800-talets tätare båtförbindelser då mälarbönderna föredrog att leverera sina överskottsvaror direkt till Stockholm i stället för till de närliggande småstäderna. Vid slutet av 1700-talet hade också som en konkurrent, handelsorten Malmköping, tillkommit i länet. Nya handelscentra utgjorde också de stationssamhällen som växte fram i och med 1860-talets tillkomst av västra stambanan. Gnesta blev centrum för länets kreaturshandel med Stockholm. Katrineholm försåg det moderniserade jordbruket med ny teknik i form av lantbruksmaskiner.¹⁴ Järnvägen drogs till Strängnäs först 1895 och utgjorde ändstation utifrån ett sidospår från Åkers Styckebruk.

Man kan också under denna tid peka på ett förändrat köpbeteende hos gemene man. För Strängnäs del upphörde man med samtingsmarknaderna år 1872 och behöll endast en höstmarknad där man främst köpte in livsmedel att lägga i förråd för hela året. Under denna tid inleddes även regelbunden torgförsäljning av främst jordbruksprodukter samt tätare besök av lantbor till städerna. Dessutom var lanthandeln en nymodighet som bidrog till ett förändrat kommersiellt beteendemönster.¹⁵

Vid sekelskiftet 1900 var det sed att bönderna och deras fruar for in till staden på lördagarna för att sälja ägg och smör hos handlarna samt på torget och för det intjänade köpa andra konsumtionsvaror. Ett vanligt sortiment hos en handelsbod i Strängnäs kring 1900 var bröd, mjöl, gryner, kaffe, sill och karameller och till jul lutfisk samt kabeljo som var saltad och torkad torsk.

På 1880-talet sålde en ”gumma” mjölk i Grassagården vid Västerviken i Strängnäs. Hon sålde för baronen på Bergshammar som lät köra in mjölken till staden. Sedermera förändrades mjölkommersen så att producenterna distribuerade mjölken i flaskor direkt till hushållen. År 1910 och många år framåt, stod Strängnäs mejeri för emottagandet av färsk mjölk som med lastbilar sedan levererades till mjölkbutiker runt om i staden.¹⁶

¹⁴ Hanssen (1959), s 424-426.

¹⁵ Hanssen (1959), s 424-426.

¹⁶ Hanssen (1959), s 441-442.

Hanssen har undersökt delar av företagandet i Strängnäs där han funnit att antalet handelsutövare varierade mycket mellan olika år vilket han anser tyder på att staden hade många ”små och instabila enheter samt ett visst inslag alltså av ambulering marknadskrämare.”¹⁷ År 1849 fanns fem bodar i staden. År 1870 hade de växt till tolv handlare. Endast fyra av dessa var allhandlare med storhushåll och handelsexpediter. Av de andra var en värdshusförestånderska, en var gästgivare, en mångleriidkerska, en nipperhandlerska samt en järnkramhandlande. De resterande tre var enskilda utan anställda. En del av dessa nådde enligt Hanssen goda inkomster. År 1870 fanns 82 mästarska i staden.¹⁸ Nipper betyder småsaker såsom nål, tråd, band och knappar. Järnkramhandlare var återförsäljare av knivar, spik, våffeljärn, nyckelringar och hästskor med mera.

Hanssen konstaterar att Strängnäs är en ort som inte ägnade sig åt storhandel till skillnad mot andra mer centralt belägna orter. Det huvudsakliga varusortimentet tycks enligt Hanssen utgöras av kramvaror och specerier. Det vittnar enligt Hanssen om ”enheternas ringa vikt och kramhandelns betydelse, att av 16 handlande var 10 kvinnor år 1850.”¹⁹ Här verkar det som om kvinnorna tar plats där männen inte har något intresse, eftersom denna handel var så pass olönsam. Eller var det så att kvinnliga handlare var ovanligt driftiga i just Strängnäs?

År 1919 återtog till viss del Strängnäs rollen som kommersiellt centrum för jordbruksprodukter då en lokalavdelning av lantmännens kooperativ hyste spannmålsmagasin för omsättning av brödsäd, fodersäd och utsäde samt maskiner och konstgödsel.²⁰

Helge Erneberg anger, dock utan källhänvisning, att det år 1875 fanns 33 hantverkare i staden med sammanlagt 26 arbetare. År 1915 var motsvarande antal 79 respektive 114. Även han skriver att hantverket varit inriktat främst på samhällets egna behov och redogör för Strängnäs som en ”misslyckad industristad”. Man gjorde försök år 1873 att få i gång en viss industriell verksamhet genom billig mark samt skattefrihet- och reducering under några år. Det var egentligen bara ett större företag som lockades av detta, nämligen en tändsticksfabrik som förlades på Visholmen. Företaget kunde räkna 91 arbetare år 1875 med ett aktiekapital på cirka 100 000 kronor. Under detta år tillverkades 6 miljoner tändsticksaskar. Företaget hade dock en kort historia och gick omkull kring 1880.²¹ Det andra försöket att upprätta en större industri skedde under första världskriget då Verktygskompaniet anlade en ”stor, modern och välinredd fabriksbyggnad samt bedrev ett par år en betydande produktion av verktyg, ”H-

---

¹⁷ Hanssen (1959), s 429.

¹⁸ Hanssen (1959), s 430.

¹⁹ Hanssen (1959), s 429.

²⁰ Hanssen (1959), s 437-439.

²¹ Erneberg (1926), s 145.

hakar” m. m.”²² Produktionen avstannade dock helt efter bara några år. För år 1924 räknar Erneberg antalet industriella företag till åtta stycken med totalt 54 arbetare. Till dessa ”industriella företag” räknar han mekanisk verkstad, sågverk, snickerifabrik, kvarnar samt ett mejeri. Femtio år tidigare hade nästan dubbelt så många varit anställda inom industrin.

Trots dessa omständigheter, med Strängnäs som en ganska lågproduktiv ämbetsmannastad, ser Erneberg, till skillnad från Hanssen, att staden ändå hade en gynnsam utveckling. Just på grund av att man inte var beroende av de produktiva näringarna, klarade sig Strängnäs bra om man jämför med många andra stadssamhällen som for illa till följd av den ekonomiska kris som första världskriget orsakade.²³

2.3 Befolkningsstruktur i Strängnäs stad

Hanssen har gjort en omfattande studie av hushållens sammansättning och inkomster och har för år 1870 fått fram en karta som bekräftar hans syn på att Strängnäs var en ort med ringa betydelse för handeln. Man kan se att orten saknar ett koncentrerat handelsdistrikt längs *Storgatan*, något som var regel i många andra städer vid denna tid.²⁴

År 1871 drabbades Strängnäs av en svår stadsbrand som sannolikt bidrog till en stagnation av befolkningsökningen under 1870-talet. Under 1880-talet skedde dock en ganska markant uppgång med 10 procent, och under de efterföljande årtiondena fram till 1925 ökade befolkningen kraftigt.²⁵ Detta intressanta konstaterande ger dessvärre Hanssen ingen förklaring till.

Runt 1870 hade visserligen Strängnäs fått känningar av industrialismens framfart men i jämförelse med större expanderande industristäder som Norrköping, Örebro och Västerås så förblev Strängnäs en typisk svensk småstad.²⁶ Det fanns inte någon speciell stadsdel där arbetare bodde men däremot kan man se vissa kvarter kring domkyrkan där läroverkslärare och prästerskapet med relativt hög inkomst, hade sina bostäder. Strängnäs var en utpräglad ämbetsmannastad och möjligen redan vid denna tid ”attraktivt som boplats för rentier och bättre familj och god inkomst”, alltså något av en pensionärsstad.²⁷

Hanssen har noterat att det redan år 1813 fanns ett stort antal änkor och ensamboende ogifta kvinnor om man jämför med antalet manliga hushållsföreståndare. Han ser det också som anmärkningsvärt att detta håller i sig under århundradet då han för år 1870 noterar att det

²² Erneberg (1926), s 146.

²³ Erneberg (1926), s 146.

²⁴ Hanssen (1959), s 434.

²⁵ Hanssen (1959), s 436.

²⁶ Hanssen (1959), s 422.

²⁷ Hanssen (1959), s 434.

finns 81 ogifta självständiga kvinnor, främst pigor och mamseller. Han refererar till en muntlig uppgift om att det skulle ha funnits många prästänkor i staden som slog sig ner här i slutet av 1800-talet. Han spekulerar försiktigt i att det kunde ha att göra med möjligheten att förtjäna levebröd genom att hyra ut rum till de mångtaliga läroverkseleverna i staden.²⁸

3. Undersökning

Min undersökning har till stora delar gått ut på att göra en kartläggning av det kvinnliga företagandet i Strängnäs stadsförsamling. Jag har hittat 190 kvinnor som bedrev egen verksamhet men jag misstänker att det fanns fler. Jag tänker främst på kvinnor som hyrde ut rum och lagade mat till arbetare, något som myndigheterna inte tycks ha intresserat sig för.

3.1 Kvinnliga näringsgrenar

Den bild jag har fått fram beträffande olika näringsgrenar illustreras i tabellen nedan. Alla 190 kvinnor finns med i tabellen och jag har valt att placera dem under det år de först nämns i källorna, dock kan de mycket väl ha varit verksamma även under följande årtionde eller årtionden. Eftersom jag gått på näringsidkarnas namn finns ingen risk att samma person räknas mer än en gång.

---

²⁸ Hanssen (1959), s 433.

Tabell 2: Kvinnliga näringsidkare i Strängnäs stadsförsamling fördelade på branscher

Första uppgiftslämning om idkaren	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	Alla år
Livsmedel						
Bageriverksamhet och ev servering	2	7	6	11	6	32
Mat, tillagning och/eller servering	0	3	4	0	0	7
Severing av drycker*	1	5	3	2	0	11
Livsmedelshandel	1	1	7	8	7	24
<i>Totalt</i>	<i>4</i>	<i>16</i>	<i>20</i>	<i>21</i>	<i>13</i>	<i>74</i>
Kläder, textil, mode, skor						
Handel	3	3	2	9	6	23
Handel och hantverk	0	3	7	1	5	16
<i>Totalt</i>	<i>3</i>	<i>6</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>39</i>
Handel, ej inom livsm & textil						
Billigare diverservaror, t ex tobak	2	5	1	2	7	17
Ospecificerad handelsrörelse	4	2	3	1	1	11
<i>Totalt</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>4</i>	<i>3</i>	<i>8</i>	<i>28</i>
Olika serviceverksamheter mm						
Hotell, pensionat, rum	1	0	1	1	4	7
Tvätteriverksamhet	0	0	7	0	0	7
Service och övrigt	0	1	0	3	1	5
Ospecificerad verksamhet	5	1	0	0	2	8
<i>Totalt</i>	<i>6</i>	<i>2</i>	<i>8</i>	<i>4</i>	<i>7</i>	<i>27</i>
Hantverk, ej inom livsm & textil						
Traditionellt manliga hantverk	1	1	4	4	2	12
Fotograf	0	0	1	1	4	6
Frisör	0	0	0	0	4	4
<i>Totalt</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>5</i>	<i>5</i>	<i>10</i>	<i>22</i>
Antal idkare totalt	20	32	46	43	49	190

* samt ev försäljning av maltdrycker

Källor: Sörmlands läns adresskalendrar 1877, 1884, 1891, 1900, 1911, 1919; Sveriges befolkning 1890, SCB:s uppgifter grundade på husförhörslängder, utgiven av Släktforskarnas förbund och Arkiva; Strängnäs stadsarkiv, stadsfullmäktiges arkiv, A1:31, protokoll 1914; (RA) Kommerskollegium kammarkontoret, årsberättelser handlanden och hantverkare, F035-3 volymerna 1959, 2014, 2050; (RA) Kommerskollegiet, statistiska avdelningen, H1 d1 volym 64; (RA) Kommerskollegiet, avdelningen för näringsstatistik, H1 aaa volym 175; (ULA) Strängnäs rådhusrätt och magistrat, Anmälningar till handelsregistret, 11470/F8 volymerna 1-10; Rundberg, Amelie, 1964, *Strängnäsminnen*; Elgfelt, Runar, 1985, *Strängnäskrönikor I*.

Här ser vi en klar dominans i livsmedelsbranschen. Så många som 32 kvinnor hade egen bageriverksamhet och 24 stycken hade livsmedelsbutiker. Före år 1900 verkar det som att det var mer vanligt att bagerskorna enbart drev brödbutiker för försäljning medan man efter sekelskiftet mer och mer gick mot att även servera bakverken på stället. Livsmedelsbutikerna sålde färska varor såsom mjölk, fisk och kött men även specerivaror och grönsaker. Under denna kategori har jag också placerat en kvinna som bedrev bryggeriverksamhet på 1870-talet.

Nästa stora grupp är textil- och modebranschen som främst gäller försäljning i egen butik av diverse textila produkter och annat som anknyter till kläder och sömnad. Dessa varor har betecknats enligt följande; nipperhandel, tapisseri, kortvaror, modeartiklar, manufakturvaror, mans- och kvinnogångkläder, tyger, sko- och läderhandel, sybehörsartiklar,

herrekiperingsartiklar, hattar, mössor, päls och barnkonfektion. När det gäller handel och hantverk inom det textila åsyftar jag sömmerskor som ju också sålde sina produkter.

Beträffande övrig handel så gäller det främst varor såsom tobak och cigarrer, skrivmaterial och papper, karameller, färg, herrekiperingsartiklar, glas och porslin samt även finare läderarbeten och tekniska artiklar. Endast en kvinna var registrerad som järnhandlare men här var hennes man involverad i butiken. Detta kan vi jämföra med manliga järnhandlare som utgjorde 13 stycken för samma period.

Beträffande kvinnor som drev hotell, pensionat och hyrde ut rum så misstänker jag som sagt att det finns ett stort mörkertal. År 1900 drev änkan Sofie Wikström Stadshotellet i staden.²⁹ År 1902 driver hon pensionat på Klostergatan.³⁰ Två kvinnor drev järnvägshotellet mellan 1897-99.³¹ I övrigt har jag hittat fem kvinnor som haft pensionat och en som hyrt ut rum. Jag har här i åtanke Hanssens spekulationer om prästänkor som, för att försörja sig, hyrde ut rum till läroverkspojkar i staden. En liten glimt av detta hittar jag i Christian Lindmans bok om sina barndomsminnen. Han nämner några kvinnor som levde av inackorderingar och han beskriver dem som "egendomliga". Dessa var jungfru Brita kallad Tvätt-Brita, fru Brantenberg, mamsell Nordström och mamsell Karin Lindbom. Tvätt-Brita misstänker jag är den samma som den äldre tvätterskan jag beskriver här nedan. Mamsell Nordström skulle jag tro är pappershandlerskan i staden medan de övriga två kvinnorna inte återfinns i källmaterialet.³²

Tvätterskorna finns omnämnda i endast en källa, nämligen Sveriges Befolkning 1890. Detta kan vara ett tecken på magistratens och myndigheternas ointresse av att låta sådana uppgifter gå till handlingarna. Inte ens adresskalendrarna, som ju var en slags företeckning över vilken service städerna hade att erbjuda, bjuder på sådan information. Jag har noterat att tre av tvätterskorna år 1890 delade hushåll och utgjordes av en änka som var mor till en av tvätterskorna och äldre släkting till den andra. Man kan undra om Brita Cederberg, född 1802, fortfarande var aktiv i detta yrke eftersom hon var 88 år.³³ I övrigt finns bland de olika serviceverksamheterna en kvinnlig läkare, en skolföreståndarinna för en hem- och hushållsskola samt en bokhandlerska.

Bland traditionellt manliga hantverk så återfinner vi uteslutande änkor till hantverkare eller gifta kvinnor där mannen gått i konkurs och med hustrun som ny firmatecknare,

²⁹ Södermanlands adresskalender 1900.

³⁰ Elgfelt (1985), s 85, 89.

³¹ Elgfelt (1985), s 66.

³² Lindman (1918), s 112-115.

³³ Sveriges Befolkning 1890.

fortsätter verksamheten. De hantverk som jag här betecknar som traditionellt manliga är kopparslageri, plåtslageri, guldsmede, glasmästeri samt garveri- och läderhandel.

De yrkestitlar som finns i källmaterialet är följande; bageriidkerska, bagerska, bokhandlerska, caféidkerska, fotograf, handelsidkerska, hotelldirektris, hårfrisörska, konditor, sömmerska, tandläkare, tvätterska och ångbåtsrestauratris.

3.2 Kvinnliga och manliga näringsidkare

För att förstå hur skillnaderna såg ut mellan könen bland näringsidkarna har jag även undersökt manliga företagare i Strängnäs.

Tabellen nedan är en sammanställning av uppgifter återfunna i anmälningar och ansökningar som utgjorde grund för länsstyrelsens handelsregister. Här har jag alltså inte tagit med övriga källor för kvinnornas del. Det är intressant att här notera att det i handelsregistret endast återfinns 132 kvinnliga näringsidkare mot tabell 2s 190. En skillnad på 58 stycken. Även i denna tabell anges personerna under det årtionde de startade sitt företag trots att de kan ha varit verksamma senare.

Tabell 3: Näringsidkare i Strängnäs fördelade på yrkesområden 1870-1919

Verksamhetsstart	1870-79			1880-89			1890-99			1900-09			1910-19			Totalt		
	Kvin	Man	Tot	Kvin	Man	Tot	Kvin	Man	Tot	Kvin	Man	Tot	Kvin	Man	Tot	Kvin	Man	Tot
Handel	7	9	16	8	18	26	11	27	38	18	45	63	20	66	86	64	165	229
Hantverk	0	19	19	2	26	28	4	19	23	4	31	35	9	46	55	19	141	160
Mat, dryck, bröd, serv*	3	1	4	10	5	15	10	7	17	13	10	23	4	4	8	40	27	67
Service och övrigt	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	5	5	0	6	6	1	11	12
Ej specificerat yrke	5	0	5	1	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	2	8	0	8
Antal idkare, totalt	15	29	44	21	49	70	26	53	79	35	91	126	35	122	157	132	344	476

* servering

Källa: (ULA) Strängnäs rådhusrätt och magistrat, Anmälningar till handelsregistret, 11470/ F8 volymerna 1-10.

På ett område kan vi konstatera kvinnlig dominans hela vägen från 1870-1919, nämligen beträffande mat, dryck, bröd och servering. Notera att i denna tabell finns livsmedelsbutikerna under Handel. Av inalles 67 idkare på detta område utgjorde kvinnorna 60 procent.

Beträffande hantverket så återfinns bland kvinnorna endast ett par sömmerskor. Även för Eskilstunas del så finner man mycket få sömmerskor i handelsregistren och Birgit Malmström tror att det kan bero på småskaligheten i deras verksamhet. I registren tas bara den manliga konfektionsverksamheten upp och då rör det sig om skomakare och skräddare. Men i adresskalendrarna finns för år 1877 så många som 62 sömmerskor angivna för Eskilstuna.³⁴

³⁴ Malmström (1985), s 46.

Vidare var två fotografer och fyra damfrisörskor. Nio stycken var gifta eller änkor till manliga hantverkare. De gifta kvinnorna stod, som nämnts ovan, som firmatecknare till männens konkursdrabbade verksamhet. Det var alltså i praktiken mannens rörelse som endast bytte firmatecknare, men förmodligen fortsatte som innan.

Hur stor tilltro kan man då ha till sådana här uppgifter? Vilka var det som inkom till magistraten med uppgifter om sin verksamhet? Vi har ju tidigare konstaterat att den som ämnade utöva handel eller hantverk i en stad, skriftligen måste anmäla sig hos magistraten med olika handlingar. Det fanns dock undanta; hantverkare som hade yrket som självförsörjning med hjälp av hustru och barn. Om man, trots anmälningsplikten, lät bli att anmäla sin verksamhet fick det underligt nog ingen rättslig påföljd, och eftersom man måste betala 4 kronor vid anmälan lockade det kanske många att utebli.³⁵ Om magistraten vandrade runt i staden med ljus och lykta för att söka upp näringsutövare som inte anmält sig, är svårt att säga. De tycks i alla fall inte ha varit på jakt efter kvinnor som hyrde ut rum eller ägnade sig åt tvätteriverksamhet eller sömnad.

Tabellen visar att den kvinnliga andelen av alla företagare är som störst på 1870-talet och minst på 1910-talet. Räknat utifrån tabell 4 nedan, som utgår ifrån flera källunderlag för kvinnornas del, så var den kvinnliga andelen företagare som högst på 1890-talet och lägst på 1910-talet. Sten Carlssons undersökning (se tabell 1) visar dock att det för rikets del råder ett motsatt förhållande då den kvinnliga andelen av alla företagare konstant ökar under hela perioden från 1870-1920. Han har använt sig av Folk- och bostadsräkningsuppgifter. Var det verkligen så att det för Strängnäs del skilde sig så pass mycket i förhållande till riket eller ska vi misstänka att de olika källunderlagen ger en tvetydig bild av andelen kvinnliga företagare? Endast en granskning av underlagen för folk- och bostadsräkningsuppgifterna för Strängnäs del kan ge ett svar vilket får bli en framtida forskningsuppgift.

3.3 Den näringsidkande delen av stadsbefolkningen

I tabell 4 ser vi hur många av den totala befolkningen i staden, kvinnor respektive män, som enligt min undersökning var egna företagare.

---

³⁵ Lunander (1988), s 194.

Tabell 4: Andel näringsidkare av den totala befolkningen, 1870-1919

	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19
Total befolkning i medeltal*	1599	1628	1912	2461	3396
Kvinnliga företagare**	20	32	46	43	49
% av den totala befolkningen	1,25	1,9	1,8	1,7	1,4
Manliga företagare***	29	49	53	91	122
% av den totala befolkningen	1,8	3	2,8	3,7	3,6

Källor:

* Erneberg, Helge, 1926, *Strängnäs under stadsfullmäktiges styre 1875-1925*, s 162 .

** Källor: Sörmlands läns adresskalendrar 1877, 1884, 1891, 1900, 1911, 1919; Sveriges befolkning 1890, SCB:s uppgifter grundade på husförhörslängder, utgiven av Släktforskningsförbundet och Arkiva; Strängnäs stadsarkiv, stadsfullmäktiges arkiv, A1:31, protokoll 1914; (RA) Kommerskollegium kammarkontoret, årsberättelser handlanden och hantverkare, F035-3 volymerna 1959, 2014, 2050; (RA) Kommerskollegiet, statistiska avdelningen, H1 d1 volym 64; (RA) Kommerskollegiet, avdelningen för näringsstatistik, H1 aaa volym 175; (ULA) Strängnäs rådhusrätt och magistrat, Anmälningar till handelsregistret, 11470/F8 volymerna 1-10; Rundberg, Amelie, 1964, *Strängnäsminnen*; Elgfelt, Runar, 1985, *Strängnäskrönikor I*.

*** (ULA) Strängnäs rådhusrätt och magistrat, Anmälningar till handelsregistret, 11470/ F8 volymerna 1-10.

Vi ser att på 1870-talet var skillnaden mellan andelen manliga och kvinnliga företagare inte nämnvärt stor. På 1880-talet har vi nått en topp för nyetableringar av företag i staden för kvinnorna. Därefter tycks kvinnorna bli mindre och mindre benägna att driva egna rörelser vilket kanske har att göra med den slutsats Birgit Malmström drar beträffande Eskilstunakvinnorna, där hon ser att de flesta drev sina företag av försörjningsskäl, vare sig de var gifta, änkor eller ogifta. Vartefter levnadsstandarden höjs i samhället, i och med att männen får högre inkomster, startar färre gifta kvinnor eget medan däremot de ogifta i högre grad driver egna rörelser. Även änkor startar i mindre grad eget då levnadsstandarden höjs.³⁶

Om man vill göra en jämförelse med hur det såg ut i riket beträffande andelen kvinnliga företagare av hela den kvinnliga befolkningen (se tabell 1) så låter det sig göras endast för åren 1875, 1890, 1900, 1910, 1915 samt 1920 med tanke på de uppgifter jag hittat om kvinnlig befolkning i Strängnäs.³⁷ Om man ponerar att åren 1890, 1900, 1910 samt 1920 ungefärligen representerar föregående årtionde så får man en bild enligt nedan.

³⁶ Malmström (1985), s 64-66.

³⁷ Erneberg, Helge, 1926, *Strängnäs under stadsfullmäktiges styre 1875-1925*, s 162.

Tabell 5: Andel kvinnliga företagare i Strängnäs och i riket av totalberäkningar, 1890-1920

	1890	1900	1910	1920
Kvinnlig befolkning i Strängnäs*	962	1264	1677	2172
Kvinnliga företagare i Strängnäs**	32	46	43	49
% av kvinnorna i Strängnäs	3,3	3,6	2,5	2,2
Kvinnliga företagare i % av rikets arbetande kvinnor***	2,1	2,9	4,8	4,0

Källor:

* Erneberg, Helge, 1926, *Strängnäs under stadsfullmäktiges styre 1875-1925*, s 162 .

** Källor: Sörmlands läns adresskalendrar 1877, 1884, 1891, 1900, 1911, 1919; Sveriges befolkning 1890, SCB:s uppgifter grundade på husförhörlängder, utgiven av Släktforskarnas förbund och Arkiva; Strängnäs stadsarkiv, stadsfullmäktiges arkiv, A1:31, protokoll 1914; (RA) Kommerskollegium kammarkontoret, årsberättelser handlanden och hantverkare, F035-3 volymerna 1959, 2014, 2050; (RA) Kommerskollegiet, statistiska avdelningen, H1 d1 volym 64; (RA) Kommerskollegiet, avdelningen för näringsstatistik, H1 aaa volym 175; (ULA) Strängnäs rådhusrätt och magistrat, Anmälningar till handelsregistret, 11470/F8 volymerna 1-10; Rundberg, Amelie, 1964, *Strängnäsminnen*; Elgfelt, Runar, 1985, *Strängnäskrönikor I*.

*** Svenska arbetsgivareföreningen, red. Margit Wallsten & Ingrid Wibell, 1986, *Kvinnliga företagare förr och nu*, s 32, uppgifterna hämtade ur Sten Carlssons Samhälle och Riksdag 1 (1966) och bygger på FoB för dessa år.

Förvisso kan det vara vanskligt att jämföra procentandelen av *Strängnäs kvinnliga befolkning* med procentandelen av *rikets arbetande kvinnor*. Men man kan ändå konstatera att Strängnäs kvinnorna var mer företagsamma än i riket som helhet åren 1890 och 1900, eftersom andelen arbetande kvinnor i Strängnäs borde vara lägre än den totala, och vi då skulle ha fått en ännu högre procentsats än 3,3, 3,6 och så vidare. Men vad har hänt år 1910 då det kvinnliga företagandet i riket har stigit avsevärt medan det har sjunkit med drygt en procentenhet i Strängnäs från föregående årtionde? Detta kan förvisso vara ett utslag av det klena statistiska underlaget.

Beträffande kvinnornas geografiska ursprung så är det svårt att säga något om detta eftersom det skulle krävas en mer genomgående undersökning av folkbokföringsmaterial vilket tidsbegränsningen för denna undersökning inte möjliggjort. Jag har dock gjort en försiktig analys av de uppgifter jag ändå har för att se om det finns något mönster. Mellan 1870-99 saknar så många som 50 procent ursprungs- eller tidigare bostadsort. Av de kvarvarande 50 procenten dominerar de som kommer från andra orter. De är cirka dubbelt så många som de som kommer från Strängnäs med omnejd. För åren 1900-1919 saknar 37 procent ursprungs- eller tidigare bostadsort. I övrigt så har trenden vänt då 45 procent av företagarna kommer från Strängnäs med omnejd medan 18 procent kommer från annan ort. Sten Carlsson har konstaterat att Mälardalen generellt sett under 1800-talet hade den största

inflyttningsintensiteten i landet och här var stadsbefolkningarna ännu rörligare än landsbygdsbefolkningen.³⁸

3.4 Civilståndets inverkan på kvinnligt företagande

Jag vill återigen anknyta till Birgit Malmströms konstaterande om kvinnorna i Eskilstuna som oberoende av civilstånd drev sina företag av försörjningsskäl. Då levnadsstandarden höjs så startar ju färre kvinnor och änkor eget medan de ogifta har ett företag, kanske som ett försörjningsalternativ till äktenskapet där ju också maken försörjer hushållet.³⁹

Hur ser det då ut för Strängnäs del i denna fråga? I mitt källmaterial är civilståndet angivet för flertalet av kvinnorna. Dock faller 35 stycken av 190 bort där civilståndet inte är angivet. En fördjupning av undersökningen genom studier av kyrkobokföring skulle kunna ge en mer rättvisande bild men här begränsas jag av tidsramarna för mitt forskningsarbete.

Tabell 6: Civilstånd bland företagande kvinnor i Strängnäs 1870-1919

	1870-79		1880-89		1890-99		1900-09		1910-19		Totalt	
	Antal	%*	Antal	%*	Antal	%*	Antal	%*	Antal	%*	Antal	%*
Ogifta	6	30	9	28	21	46	16	37	20	41	72	38
Gifta	6	30	9	28	10	22	16	37	12	25	53	28
Änkor	6	30	6	19	8	17	7	16	3	6	30	16
Ej angivet civilstånd	2	10	8	25	7	15	4	9	14	29	35	18
Totalt	20	100	32	100	46	100	43	100	49	100	190	100

* Procentandel av totala andelen företagande kvinnor i Strängnäs

Källor: Sörmlands läns adresskalendrar 1877, 1884, 1891, 1900, 1911, 1919; Sveriges befolkning 1890, SCB:s uppgifter grundade på husförhörlängder, utgiven av Släktforskarnas förbund och Arkiva; Strängnäs stadsarkiv, stadsfullmäktiges arkiv, A1:31, protokoll 1914; (RA) Kommerskollegium kammarkontoret, årsberättelser handlanden och hantverkare, F035-3 volymerna 1959, 2014, 2050; (RA) Kommerskollegiet, statistiska avdelningen, H1 d1 volym 64; (RA) Kommerskollegiet, avdelningen för näringsstatistik, H1 aaa volym 175; (ULA) Strängnäs rådhusrätt och magistrat, Anmälningar till handelsregistret, 11470/F8 volymerna 1-10; Rundberg, Amelie, 1964, *Strängnäsminnen*; Elgfelt, Runar, 1985, *Strängnäskrönikor I*.

Trots bristerna i källunderlaget kan vi i alla fall försiktigt konstatera att, för 1870-talets del, civilstånden är jämt fördelade mellan de tre olika kategorierna. 1880-talet är det svårt att säga något om, men då det gäller 1890-talet kan man sluta sig till att det skett en ganska dramatisk förändring, där de ogifta är i klar majoritet. Även fortsättningsvis är de i alla fall inte fåtaliga. Änkorna tycks vara mindre benägna att starta eget och det kan bero på den höjda levnadsstandarden som fick till följd att antalet änkor sjunker i åldrarna där man ännu är tillräckligt ung för att orka börja om på nytt med en egen rörelse.

³⁸ Carlsson (1978) s 117.

³⁹ Malmström (1985), s 64-66.

Malmström förklarar detta med att levnadsstandarden höjs hos befolkningen, och därmed också för männen, med högre medellivslängd som följd.⁴⁰ De gifta tycks ändå vilja starta och driva eget i Strängnäs. Minst 37 procent mellan åren 1900-1909 talar för detta.

Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att ett liknande mönster gäller för Strängnäs som för Eskilstuna. Färre kvinnor väljer med tiden att starta eget och av dem som trots allt gör det så är de ogifta i majoritet.

3.5 Några porträtt

För att ge denna undersökning kött på benen, kommer jag att redogöra mer ingående för några kvinnor som var och en får representera olika grupper med både bransch, yrke och social tillhörighet som kännetecken. Porträtten är kanske inte fullt representativa utan är i första hand tänkta att ge en illustration av undersökningen, vilket jag anser vara av värde för att förstå helheten.

Plongstedt, Adelaide Elisa (Adèle), 1824-1894 – bokhandlerska

Det finns en liten skrift utgiven som porträtterar bokhandlarna i staden genom tiderna. Av dessa är Adèle den enda kvinnliga representanten. Hennes far var domkyrkokomminister och dog när Adèle var 10 år.⁴¹ Christian Lindman som växte upp i Strängnäs i mitten av 1800-talet, minns fröken Adèle och hennes mor ”lilla komministeränkan Plongstedt”⁴². Så här beskriver Lindman henne och modern: Änkan var

koppärrig och alldeles ovanligt ful men munter och glad samt rörande tacksam för visad hjälpsamhet och välvilja. Även hon hade en dotter, som ofta var i hennes sällskap, den mycket begåvade och belästa samt kvicka och roliga Adèle. Hon var en mörk brunett, med ett friskt, intelligent utseende, vid denna tid några och tjugo år, och besatt en märkvärdig förmåga att kunna underhålla människor av alla stånd och åldrar, så att det alltid var något att glädja sig åt, när tant Adèle skulle komma. Hon blev sedan ”boklådan”, som det hette, efter magister Strömberg övertagits av magistrarna Carlsson och Lundstedt, deras biträde och efter C:s utnämning till seminarieadjunkt i Uppsala och avflyttning dit 1865 Lundstedts allt i allo.⁴³

Lindman tycks ha sinne för det dramatiska och beskriver vidare på ett ganska mustigt sätt Adèles karaktär som något av en skvallertant som talade illa om sin chef för den som gitte höra på. Hon gnällde tydligen ofta och beklagade sig över sitt eget elände. Trots dessa ”karaktärsbrister” bjöds hon ofta till eftermiddagsrep, enklare tillställningar och supéer hos stadens finare folk. Hon var alltid så bra att ha med, så

⁴⁰ Malmström (1985), s 65.

⁴¹ Fehr (1927), s 18.

⁴² Lindman (1918), s 58.

⁴³ Lindman (1918), s 58-59.

hemma i litet av varje och så underhållande, ”så kapabel att i vilket sällskap som helst soutenera en discours”. Hon tog så småningom, år 1876, över bokhandeln som enligt Lindman inte var särskilt framgångsrik under hennes tid.⁴⁴

I dödsrunan i Svensk Bokhandelstidning står att läsa om Adèles ordningssinne, noggrannhet, goda anseende och redbara arbete. Hon hade biträden i sin handel. Bland annat en Oskar Erikson som några år efter Adèles död, nämligen 1902, övertog bokhandeln. Han blev sedermera grundaren av den kända bokhandelskedjan Eriksons. Till en början och fram till år 1882 hade hon sin lokal i ”nuvarande” Rektorsgården, sedan hyrde hon en lägenhet i ett rött litet envåningshus i Bryggerigården på Storgatan med ingång från gården. Rummet var litet och bokantalet sparsamt. Ett visst avancemang tyder flytten på redan nästkommande år då hon hyr en större lokal i hörnet Klostergatan-Roggegatan. Här ägnade hon sig, enligt Fehr, med glädje åt sitt arbete. Adèle var den första i staden som hade bokhandeln som heltidssysselsättning. Föregångarna var ämbetsmän från kyrkan och skolorna som hade bokhandeln som en sidoverksamhet. Hon lyckades enligt Fehr någorlunda att få affären att gå ihop.⁴⁵ Adèle Plongstedt gifte sig aldrig och drev bokhandeln till sin död i en ålder av 70 år.

Adèle Plongstedt får bland de porträtterade kvinnorna representera de mångtaliga ogifta döttrarna från borgarklassen och de högre stånden under 1800-talet. Sten Carlsson har i sin avhandling skrivit om ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället. Av de stift han studerat så förblir så många som 32,2 procent av prästdöttrarna födda mellan 1820-29 ogifta.⁴⁶ Hur klarade då dessa döttrar sitt uppehälle? Bland ogifta prästdöttrar födda mellan 1800-1859 finner vi att de allra flesta (93 av 188) blev lärarinnor eller skolföreståndare. Egna företagare blir 27 stycken inom yrkena; pensionatsinnehavare, hotellägare, handelsidkerskor (12 st), modister, fotografer, kommissionärer, bagare, urmakare, sömmerskor och brodöser.⁴⁷

Ida Eleonora Öhman f. Edbom, f 1839 i Stockholm – handelsidkerska

Fru Ida Öhman anmäler till magistraten 1873 att hon vill starta handelsverksamhet. År 1875 flyttar hon från en barack vid Stortorget till Storgatan 17 (Wettebergs

⁴⁴ Lindman (1918), s 59.

⁴⁵ Fehr (1927), s 18-20.

⁴⁶ Carlsson (1977), s 45.

⁴⁷ Carlsson (1977), s 53.

gård).⁴⁸ Hon finns med i Sörmlands adresskalendrar för åren 1877, 1884 och 1891 men inte i kalendern för år 1900. År 1884 benämns hon änkefru och tobakshandlande. Hon är förmodligen till en början den enda tobakshandlaren i staden. Hon finns även med i kommerskollegiums statistikunderlag för handel och hantverk år 1880 och 1890. Hon var den enda kvinnan som omnämndes trots att det fanns fler.⁴⁹ Till magistraten lämnar hon 1888 uppgifter om att hon säljer cigarrer, tobak, specerier med mera.⁵⁰ Ida hade en dotter, Ida Charlotta Johanna, som hon delade bostad med så sent som 1890. Johanna tycks förbli ogift och startar år 1905 en bagerirörelse tillsammans med fröken Augusta Eleonora Eugenia Ringström (f. 1882), kallad firma Hanna Öhman & Co hembageri, som fortfarande är igång år 1919.⁵¹

I minst 18 år drev Ida Öhman sin tobakshandel. Det verkar som om handeln gick bra eftersom hon ganska snart flyttar från en ”barack” till en ”gård”. Även kommerskollegiums registrering av hennes verksamhet tyder på att verksamheten var förhållandevis stor.

Anna Kristina Ekberg, f. 1830 – bageriidkerska

Anna Ekberg startar sin verksamhet år 1878. Amelie Rundberg har skrivit om sina barndomsminnen och berättar om fru Ekberg som bodde med sin man på en gård vid Västerviken i Strängnäs. ”Gubben var ej mycket att tala om. Han var mest full, gick på gatorna och lallade.”⁵² Hon skriver i beundrande ordalag om denna dugliga fru Ekberg som bedrev bageriverksamhet i en stuga med bakugn. Hon hade en bagerska till sin hjälp. ”I det lilla rummet var försäljning. Där var ett stort bord innanför dörren. På det fanns skorp- och karamellburkar. Utefter den längsta väggen var långa tätt sittande hyllor med bröd, kakor och bullar i olika valörer.”⁵³ Där fanns stora rågsiktskakor med hål för 5 öre, smörrutor för 2 öre och snutar och kringlor för 1 öre, minns Amelie. Hon hade också hjälp av en kvinna vid namn Ilfors-Lovisa som gick i

---

⁴⁸ Elgefelt (1985), s 18.

⁴⁹ (RA) Kommerskollegium kammarkontoret, årsberättelser handlanden och hantverkare, F035-3, volymerna 2014 och 2050.

⁵⁰ (ULA), Strängnäs rådhusrätt och magistrat, Anmälningar till handelsregistret, 11470, F8:1-10 .

⁵¹ (ULA), Strängnäs rådhusrätt och magistrat, Anmälningar till handelsregistret, 11470, F8:1-10.

⁵² Rundberg (1964), s 46.

⁵³ Rundberg (1964), s 46.

staden med två korgar och sålde. I den ena hade hon kakor och i den andra kaffebullar.⁵⁴ Fru Ekberg driver fortfarande sin verksamhet år 1891.⁵⁵

Här har vi ett exempel på en kvinna som levde med en alkoholiserad man och därför måste ta försörjningsfrågan för familjen i egna händer.

Änkefru Anna Ulrica de Flon – garveri och läderhandel

Amelie Rundberg beskriver änkan de Flon som en underbar gammal fru som haft ett mångskiftande liv. Hon bedrev ett garveri efter sin avlidne make. På äldre dar, år 1889, eftersänds makens son, Wilhelm Westerberg från ett tidigare äktenskap och som bodde i Tyskland, för att överta och driva garveriet. Han gifter sig med garvare Lundkvists dotter Augusta. Det var en verksamhet med många gesäller. Rundberg minns att det fanns garvkar nergrävda över hela gården samt en barkkvarn som drogs av en häst. Man garvade tjockt sulläder och kalvskinn till förskinn och skor. Garveriet låg på Västerviksgatan.⁵⁶

Med fru de Flon vill jag illustrera ett exempel på en änkefru som driver vidare mannens rörelse.

Fröken Eva Sack – skolföreståndarinna

Dottern till Baronen på Bergsahammar utanför staden, Eva Sack, startade i början av seklet Benningeskolan som hon både ägde och drev. Hon hade utbildat sig inom textil konst och hantverk samt tidigare, tillsammans med en väninna, drivit en hemslöjdsbod och sedermera ytterligare en affär i Malmö. Hon ville dela med sig av sina kunskaper och grundade denna hushållsskola vid början av seklet som hon drev några år in på 1920-talet.⁵⁷

Eva Sack hörde till de få kvinnor födda på 1800-talet som fått en högre utbildning och detta tack vare sin bakgrund som adelsfröken. Hennes utbildning inom textil

---

⁵⁴ Rundberg (1964), s 46-47.

⁵⁵ Södermanlands adresskalender 1891.

⁵⁶ Rundberg (1964), s 54, 56.

⁵⁷ Thorgren (1988), s 10.

konst var utgångspunkten för hennes kommande verksamheter. Bland de kvinnor jag väljer att porträttera så representerar Eva Sack den enda som inte i första hand av försörjningsskäl, utan snarare ideologiska, ägnade sig åt sitt företagande. Liksom för ogifta prästdöttrar var det i särklass vanligaste försörjningssättet för adelsfröknar; arbete som lärarinna eller skolföreståndare. I Sten Carlssons undersökning var 64 av 219 adelsfröknar födda mellan 1800-1859 verksamma som lärare eller skolföreståndare. 18 stycken var affärs- och pensionatsinnehavare, fotografer och handelsidkerskor.⁵⁸

Fru Wilhelmina Charlotta Cavalli, 1822-1894⁵⁹

Så tidigt som år 1856 har jag hittat uppgifter om fru Cavalli då hon är föreståndare hos Ramstedts källarrörelse. Vid denna tid innehar maken Oskar Alexander, som tituleras fanjunkare, Stadskällaren på Storgatan. Samma år köper han en tomt med ett lusthus kallat templet på Nabbkullen. I samband med köpet ansöker fru Cavalli om att ”på Nabbkullen få servera mat, kaffe, te, choklad, frukter och dricka, vilket beviljades av magistraten.”⁶⁰

Herr Cavalli har beskrivits som en dålig affärsman men skicklig byggmästare och arrangör i staden. Hans affärsrörelse gick i konkurs år 1851 och sedan dess gick den i fruns namn. Han köpte bland annat en tomt där han byggde ett tvåvåningshus och anlade en kägelbana, som fick namnet Fridhem och blev Strängnäs första utvårdshus. Det såldes efter några år då han på en ny plats byggde en park och paviljong samt kägel- och målskjutningsbana. Han uppförde här även en villa år 1871 som fick namnet Villan och tillika blev utvårdshus. Fru Cavalli ansöker detta år om utskänkningstillstånd vilket bifalles av allmänna rådstugan. Herr Cavalli dog efter en tids sjukdom detta år.⁶¹

Några år efter makens död flyttar fru Cavalli till Mariefred där hon från 1879 och fram till sin död driver Stadskällaren, nuvarande Gripsholms Vårdshus.⁶²

Makarna Cavalli får här representera ett företagarpär där mannen står för idéerna, om än något vidlyftiga med tanke på konkursen. Frun tycks vara den mer sansade parten och hon var kanske inte bara firmatecknare av verksamheten/heterna till pappret utan man kan misstänka att hon

⁵⁸ Carlsson (1977), s 39-40.

⁵⁹ Svenska släktkalendern 1912.

⁶⁰ From (1993), s 9.

⁶¹ Lindman (1918), s 117-118.

⁶² Gustafson & Lundberg (1989), s 88-89.

var aktiv både beträffande affärer, räkenskaper och allehanda praktiska göromål. I annat fall hade hon nog inte lyckats driva ett värdshus under 15 år efter makens död.

Fru Selma Karolina Envall, f. 1876, från Mariefred – konditoriverksamhet

År 1902 startas ett finbageri i Strängnäs. Det är Selma Envall som öppnar sina portar på Storgatan 22 (dåv 40). Senare fick det namnet Munken. Hon tog emot beställningar av bakelser och tårtor samt serverade kaffe och läsk. 1908 flyttar hon sin verksamhet till Hospitalsgatan 184.⁶³ År 1910 är hennes konditori det största i Strängnäs. Hon har flest anställda, sex stycken, samt den största bevillningen på 2 400 kronor.⁶⁴ År 1919 finns hennes rörelse alltjämt.⁶⁵ År 1903 startar hennes man Walfrid Niklasson Envall en snickerirörelse med bildhuggeri och möbelaffär⁶⁶. Han flyttar sin verksamhet från Storgatan till Hospitalsgatan 1906 och blir på så sätt granne med sin fru.⁶⁷

Här har vi två makar som självständigt arbetar med sina företag på var sitt håll. Detta tycks inte vara ovanligt. I 75-80 procent av de eskilstunakvinnor Malmström undersökt så startade och drev kvinnorna sina rörelser oberoende av mannens nuvarande eller tidigare näringsverksamhet.⁶⁸

4. Avslutning

4.1 Sammanfattning och analys

I Sverige hade ny lagstiftning vid 1800-talets mitt möjliggjort för både kvinnor och män att i en mycket högre omfattning än tidigare starta egna rörelser. Skrå- och halltvång upphörde och ogifta kvinnor blev myndiga vilket gjorde att de i en högre omfattning än tidigare kunde försörja sig på egen hand genom att till exempel starta en egen rörelse. Detta var för lagstiftarna ett led i att minska den sociala misär som många ogifta kvinnor levde i samt att minska försörjningsbördan för de manliga förmyndarna till dessa kvinnor. En dramatisk ökning av ogifta kvinnor inom främst de borgerliga och högre ståndsklasserna utgjorde ett problem för manliga släktingar som kanske varken kunde eller ville stå som försörjare.

⁶³ Elgefelt (1985), s 85, 106.

⁶⁴ (RA), Kommerskollegiet, avdelningen för näringsstatistik, H1 aaa volym 175.

⁶⁵ Södermanlands adresskalender 1919.

⁶⁶ (ULA), Strängnäs rådhusrätt och magistrat, anmälningar till handelsregistret, 11470, F8:1-10.

⁶⁷ Elgefelt (1985), s 99.

⁶⁸ Malmström (1985), s 65.

De gifta kvinnorna blev inte myndiga förrän 1921 då de fick rösträtt. För att starta en verksamhet krävdes dessförinnan mannens godkännande. Undersökningen visar dock att under en viss period utgjorde de gifta företagarna lika stor andel som de ogifta, så denna begränsning tycktes inte utgöra något större hinder i praktiken. Änkor hade under alla tider varit myndiga men de nya näringsfrihetslagarna öppnade naturligtvis nya möjligheter även för dem.

För Strängnäs del blir med tiden de gifta företagerskorna färre, framförallt änkorna, medan de ogiftas andel av företagerskorna ökar. Det ökade välståndet i landet gjorde att färre valde att starta eget och bland dem som ändå gjorde det var de ogifta i majoritet. De ogifta hade oftare mer omfattande och kapitalkrävande rörelser som de kunde lägga ner mer tid och energi på.

För rikets del visar en undersökning, byggd på folk- och bostadsräkningsstatistik, att kvinnornas andel av alla företagare konstant ökade under undersökningsperioden. Dessa uppgifter stämmer varken överens med min eller Malmströms undersökningar om Strängnäs och Eskilstuna, där förhållandet är det motsatta.

Trots de möjligheter de nya lagarna innebar, var det ändå få kvinnor som valde att starta egen rörelse. Endast mellan 2,2-3,3 procent av kvinnorna i Strängnäs drev inom angivna period eget företag. För rikets del är spannet något högre; mellan 2,1-4,8 procent drev eget. I början av perioden var benägenheten att starta eget som kvinna i Strängnäs större än för riket som helhet medan under slutet av perioden förhållandet var det motsatta. Jag har svårt att ge någon förklaring till detta fenomen. Kanske beror det på den generellt sett stora inflyttningsintensiteten till städer i Mälardalen som Sten Carlsson talar om. Min försiktiga analys om Strängnäs företagarnas tidigare boende antyder att fler kom från andra orter för att söka lyckan i Strängnäs under den tidigare perioden än den senare. Kanske denna inflyttningsstendens till städerna i Mälardalen minskade vid 1900-talets början?

Strängnäs förde under undersökningsperioden en ganska stillsam tillvaro. Staden hade inga betydande industrier och tycktes tappa sin roll som stapelstad för jordbruksprodukter i och med järnvägens tillkomst med nya omlastnings- och handelsorter i länets inre delar. Ångbåtar och tåg förde nu varorna direkt till Stockholm och andra orter. Inte förrän 1895 fick Strängnäs ett stickspår från Åkers Styckebruk. De företag som etablerades var i första hand inriktade på avsättning inom staden och kringliggande landsbygd. Strängnäs fungerade i första hand som en ämbetsmannastad med domkyrkan och det högre läroverket i centrum. Tydligt förde det med sig att många prästänkor drog sig till staden för att tjäna sitt uppehälle genom att hyra ut rum till läroverksgossar. Att Strängnäs inte var någon industristad gjorde

den mindre känslig för de ekonomiska följderna av första världskriget. Att småföretagandet bland kvinnor blomstrade råder det dock ingen tvekan om. Många tycks de kvinnor varit som flyttade från andra orter för att pröva lyckan med en mindre butik i staden.

Kvinnors benägenhet att starta eget i Strängnäs och Eskilstuna sjunker dock med tiden i takt med att levnadsstandarden höjs i landet. Kanske var det så att mannen tjänade bättre vilket gjorde att kvinnorna inte längre behövde eller ville ägna sig åt en egen rörelse vid sidan av arbetet med barn och hushåll som, utan dagens moderna hjälpmedel, var slitsamt och tidskrävande om man inte hade tjänstefolk. Kanske ökade möjlighet till anställningar som kunde vara mindre arbetskrävande och mer lönande?

Av de fåtal som valde eget företagande i Strängnäs var, som man kanske kan vänta sig, männen i majoritet. Under 1870-talet var förhållandet trots allt ganska jämbördigt då 1,25 procent av befolkningen var kvinnliga företagare och 1,8 procent var män. Men det sker med tiden en stagnation för kvinnornas del medan de företagande männens andel av befolkningen ökar. Kvinnornas andel är som högst på 1880-talet medan männens andel är som högst vid sekelskiftet.

I magistratens och rådhusrättens arkiv har jag hittat 476 småföretagare som bedrev sina verksamheter inom undersökningens period. Inom ett yrkesområde dominerade kvinnorna, nämligen inom livsmedelsområdet (livsmedelsbutiker undantaget). 60 procent inom denna yrkeskategori var kvinnor. I övrigt råder hög dominans hos männen, främst inom hantverksyrkena där 88 procent var män. De kvinnor som står som hantverkare är i de flesta fall änkor eller hustrur till män med mindre lyckad verksamhet. Det tycks ha varit vanligt att hustrun övertog firmateckningen då mannen gått i konkurs. Det yrkesområde som hade flest idkare var utan tvekan handlarna som utgjorde nästan 50 procent. Också här var männen i majoritet med 78 procent.

Av alla de 190 undersökta kvinnor som bedrev näring i Strängnäs var nästan 40 procent sysselsatta inom livsmedelssektorn och hit räknar jag bageriverksamhet, livsmedelsbutiker och serveringar med mat och dryck. Nästa stora grupp var textilsektorn där vi återfinner butiker med modekläder, hattar, sybehör och skor men även sömmerskor som kombinerar sitt hantverk med försäljning av sina varor. I övrigt finner vi kvinnor som diversehandlarskor, tvätterskor, hotell- och pensionsföreståndare, fotografer, hårfrisörskor och som änkor eller hustrur till män med typiskt manliga hantverksrörelser. Bland "rariteterna" finner vi en bokhandlare, en skolföreståndare, en läkare och en tandläkare.

4.2 Avslutande diskussion

I min undersökning har jag behandlat ett antal frågeställningar kring kvinnors möjlighet och benägenhet att under sent 1800- och tidigt 1900-tal bedriva näringsverksamhet med Strängnäs stadsförsamling som särskilt undersökningsobjekt. Jag har redogjort för lagstiftning inom området, inom vilka näringsgrenar män- respektive kvinnor var verksamma och hur stor andelen företagare var i förhållande till hela befolkningen. Vidare har jag jämfört kvinnligt företagande i Strängnäs med hela riket samt hur civilståndet hos kvinnorna påverkat benägenheten att driva egen rörelse.

Undersökningen visar att frekvensen av kvinnliga näringsidkare i Strängnäs på 1880-talet var större än i riket vilket är anmärkningsvärt men också kan tyda på ett slupmässigt utfall av ett kient statistiskt underlag. I övrigt bekräftar mycket av mina resultat vad Birgit Malmström kommit fram till i sin undersökning där man återfinner samma näringsgrenar och man också ser en höjdpunkt av företagandet på 1880- och 90-talen. Det är ändå förvånande att konstatera nedgången av det kvinnliga företagandet från år 1900 och framåt i förhållandet till riket där andelen kvinnliga företagare hela tiden ökar. Jag reserverar mig dock en aning för detta sista då det, som jag nämner i undersökningen, råder en viss osäkerhet beträffande källunderlaget.

En mer ingående analys av de kvinnliga företagarnas tidigare boende samt civilstånd och familjesituation hade gett undersökningen mer substans och fyllighet men jag har här varit begränsad av tidsramarna. Porträtteringen av kvinnorna har jag inte velat utesluta. Det är viktigt att synliggöra levande personer bakom siffror och tabeller. Då jag undersökt forskningsläget på området kvinnliga företagare förstår jag att det återstår mycket arbete för att få en bredare och djupare förståelse. Jag hoppas att jag har kunnat bidra med en liten pusselbit till detta spännande forskningsområde.

Käll- och litteraturförteckning

Tyckta källor

Elgfelt, Runar, 1985, *Strängnäskrönikor I*.

Fehr, Isak, 1927, *Bokhandel i Strängnäs*.

From, Hasse, 1993, *Koppar-Pelles och andra Strängnäs gårdar*.

Gustafsson, Anna-Greta & Lundberg, Gustav, 1989, *Gripsholms Vårdshus berättar*.

Lindman, Christian, 1918, *Strängnäs Anteckningar och Minnen från åren 1857-1871*.

Rundberg, Amelie, 1964, *Strängnäsminnen* (utgiven av Nordiska Museet).

Svenska släktkalendern.

Södermanlands läns kalendrar åren 1877, 1884, 1891, 1900, 1911, 1919.

Thorgren, Sven, 1988, *Benningeskolan – En historik om 80 års kulturgärning*.

Otryckta källor

Strängnäs stadsarkiv

Stadsfullmäktiges arkiv

Protokoll, A1

År 1914 - volym 31

Uppsala landsarkiv

Strängnäs rådhusrätt och magistrat

Anmälningar till handelsregistret, 11470 / F8

Åren 1872-1920 - volymerna 1-10

Riksarkivet

Kommerskollegium kammarkontoret

Årsberättelser handlanden och hantverkare, F035-3

År 1870 – volym 1959, år 1880 – volym 2014, år 1890 – volym 2050

Kommerskollegiet

Statistiska avdelningen, H1 d1

År 1900 - volym 64

Avdelningen för näringsstatistik, H1 aaa

År 1910 - volym 175

Digitala källor

Sveriges befolkning 1890, SCB:s uppgifter grundade på husförhörslängder, CD-romskiva utgiven av Släktforskarnas förbund och Arkiva .

Litteratur

Carlsson, Sten, 1977; *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor – ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*; Activa Universitatis Upsaliensis, Uppsala.

Carlsson, Sten, 1978; *Kvinnoöden i Mälardalen – en jämförelse mellan land och stad*; Kungliga Vetenskapssamhället i Uppsala årsbok 21, Uppsala.

Erneberg, Helge, 1926; *Strängnäs under stadsfullmäktiges styre 1875-1925*; Strängnäs.

Hanssen, Börje, 1959; *Kap 7 Näringar och handel i Hans Jägerstad (red), Strängnäs stads historia*; Oskar Erikssons Bokhandel i Strängnäs, Lund.

Malmström, Birgit, 1985; *Handelsidkerskor i Eskilstuna - Kvinnor i den ekonomiska och samhällsorganisatoriska omvandlingen 1870-1930*; Uppsats. Eskilstuna Stadsarkiv.

Qvist, Gunnar, 1960; *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846*; Scandinavian University Books, Göteborg.

Trogen, Anita (red), 1993; *Kvinnliga företagare förr och nu*, utgiven av Svenska Arbetsgivareföreningen; Stockholm.

Westerlund, Kerstin, 2004; *Kvinnliga brukspatroner*; Edita Västra Aros, Västerås.